

Sedláček, Tibor

Rámcová rekonštrukcia dejín Urkeša

In: Sedláček, Tibor. *Doklady raného náboženstva Churritov v starovekom Urkeši*. Vydání první Brno: Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, 2017, pp. 26-42

ISBN 978-80-210-8753-8; ISBN 978-80-210-8754-5 (online : pdf)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/137517>

Access Date: 02. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

3 RÁMCOVÁ REKONŠTRUKCIA DEJÍN URKEŠA²⁰

3.1 Pramene

Pramenné zdroje, utvárajúce približný historický obraz Urkeša, je možné rozdeliť do dvoch skupín: (1) Interné pramene pochádzajúce priamo z lokality Tell Mózán. Do tejto skupiny patria (a) písomné pramene s výrazne obmedzeným počtom a (b) materiálna kultúra. Ďalšiu skupinu tvoria (2) externé písomné pramene z regiónov mimo samotného Tell Mózánu (Sýria, Mezopotámia, Chattušaš [Boğazköy]). Aj v tomto prípade sú texty málopočetné a po obsahovej stránke skromné. Niekedy sú ťažšie zrozumiteľné a navyše pochádzajú z rôznych historických období. Pre pochopenie konkrétnych udalostí formujúcich historický vývoj mesta sú nedostačujúce. Práve preto je možné hovoriť len o *rámcovej* rekonštrukcii dejín mesta, ak nie o pokuse o takúto rekonštrukciu.

Najstaršie nálezy z lokality sú datované do halafského obdobia (asi 6100–5100 pred n. l.) v podobe keramiky (Buccellati a Kelly-Buccellati 1997a: 60), no vcelku ide iba o ojedinelé doklady. Zo 4. tisícročia pred n. l. je potom z obdobia neskorého chalkolitu z okolia chrámového komplexu doložená hrubá a jemná keramika, ako i fragmenty pečatných odtlačkov troch pečatí slúžiacich na zapečatenie nádob (pozri Buccellati a Kelly-Buccellati 2007: 148; 2014: 450–453; Kelly-Buccellati 2010a).

Prvé písomné zmienky z Urkeša sú už z poslednej štvrtiny 3. tisícročia pred n. l. (pozri nižšie). Známi sú desiaty panovníci,²¹ ale o ich politických osudoch sa

---

²⁰ Kapitola 3 je upravenou a rozšírenou verziou už publikovaných článkov (pozri Sedláček 2011a: 64–66; 2013).

²¹ Menovite sú známi ôsmi vládcovia, bezmenný je neznámy *endan* a ďalší (azda) panovník.

vie len málo a údaje o nich sú skromné. Z politických formácií severovýchodnej Sýrie predstavujú najdlhšiu zaznamenanú sekvenciu panovníkov, aká je doložená z 3. až skorého 2. tisícročia pred n. l. (Buccellati a Kelly-Buccellati 2005: 42). Prehľad historického vývoja mesta s prihliadnutím na politické dejiny vo viac či menej schematickom podaní je na nasledujúcich stranách uvedený chronologicky podľa predpokladaného poradia ich vlády. Vynechané nie sú ani zmienky o ďalších osobách z okruhu panovníckeho dvora, ktoré plnili rôzne úlohy a mali vyšší sociálny status. Za obzvlášť podstatné je možné považovať mená vládcov, pretože minimálne päť z nich je jednoznačne churritských. Je to jeden zo závažných argumentov, svedčiaci v prospech zastúpenia churritských kultúrnych prvkov v meste, v tomto prípade na úrovni najvyššej spoločenskej triedy. No zároveň nesmú byť opomenuté aj iné vplyvy zo Sýrie a Mezopotámie, osobitne zo staroakkadského obdobia, t. j. akkadské.

3.2 Tupkiš a Uknítum

V súčasnosti je najstarším doloženým panovníkom Tupkiš (asi 2250 pred n. l.), s churritskou etymológiou mena (pozri Salvini, in: Buccellati a Kelly-Buccellati 1996: 84–86) a titulom zaznamenaným na urkešských pečatných odtlačkoch vo forme *Tupkiš endan Urkèš^{ki}* „Tupkiš, panovník Urkeša“ (k2,²² k4;²³ obr. 2–3; pozri tiež nižšie) (pozri Buccellati a Kelly-Buccellati 1995–1996: 9–14; 1996; 1997b: najmä 80–82, 83; Kelly-Buccellati 1998: 47–49; 2001: 47–48). Objavené boli v priestore kráľovského skladiska palácového služobného krídla AK v sektore B, kde sa nachádzali aj odtlačky jeho manželky a ďalších dvoranov z palácového prostredia preberaných nižšie. Jeho vláda je tak umiestnená do staroakkadského obdobia. Churritský titul *endan* (pozri nižšie), používaný výlučne miestnymi panovníkmi, je jediný známy sýrsky a mezopotámsky titul z 3. tisícročia pred. n. l., ktorý nie je sumerský ani akkadský (Buccellati 1999: 244; Buccellati a Kelly-Buccellati 2001a: 25; 2007: 147).

Manželkou Tupkiša bola osoba s akkadským menom Uknítum, čo znamená „dievča lapis lazuli“. Doložené sú odtlačky s nápismi *Uqnítum DAM Tupkiš* „Uknítum, manželka Tupkiša“ a *Uqnítum NIN* „Uknítum kráľovná“ (q2,²⁴ q4;²⁵ obr. 4–5; pozri tiež nižšie) (pozri Buccellati a Kelly-Buccellati 1995–1996: 14–21; 1997b: naj-

22 Fragmentsy: A1.221, A1.455, A1q922.7.

23 Fragment: A1q914.8.

24 Fragmentsy: A1.162, A1.231a, A1.231b, A1.231c, A1.388, A1q963.27.

25 Fragmentsy: A1.89a, A1.89b, A1.93, A1.107 ?, A1.186, A1.226, A1.258, A1.259, A1.266, A1.293a, A1.293b, A1.300, A1.312, A1.335, A1.358, A1.386, A1.399, A1.428, A1.481, A1.498, A1q809-c, A1q885.6, A1q903.3, A1q903.5, A1q922.1, A1q966.26, A1q974.18, A1q982.52, A1q982.55, A1q1007.40, A1q1021.3, A1q1029.4, A1q1052.1, A5q922.i.

mä 81–82, 83; 2002a: 129–132; Kelly-Buccellati 1998: 42–47; 2001: 48–50; 2010b). Spolu bolo objavených vyše sto pečatných fragmentov odtlačkov s jej menom.²⁶ Akkadské meno môže, ale aj nemusí, svedčiť o jej pôvode na akkadskom panovníckom dvore. Prvú možnosť podporuje predovšetkým fakt, že v Urkeši, s veľkou pravdepodobnosťou, po Uknítum pôsobila ako kráľovná iná žena s akkadským menom, s napojením na staroakkadskú dynastiu (pozri nižšie).

Z fragmentárneho odtlačku je doložená osoba bez mena, podľa všetkého urkešský princ, čo vyplýva z neúplného nápisu [...] DUMU *endan* „[osobné meno], syn panovníka“ (h6, A7q853.2; obr. 6; pozri tiež nižšie).²⁷

Ďalšou osobou je Tupkišov služobník identifikovaný ako „nosič trónu“, zaznamenaný len prostredníctvom poškodeného nápisu z pečatného odtlačku bez zachovanej ikonografie: *guzala Tupkiš LUGAL* „nosič trónu Tupkiša, panovníka“ (h9).²⁸

V službách Tupkiša bol aj úradník, ktorého celé meno ani hodnosť nie sú známe, čoho dôkazom je odtlačok s nasledujúcim nápisom: *Tupkiš enda[n] [U]rkēš^{kj} Ūna[p-?] [...] [...] „Tupkiša, panovníka Urkeša, Unap-[...], [oficiálny titul porušený], [jeho služobník]“* (h7, A1.144 a h8, A13.70; obr. 7; pozri tiež nižšie) (pozri Buccellati a Kelly-Buccellati 2001c: 69–70; 2002b: 25–27). Zachovaná časť jeho mena Unap- je churritského pôvodu a rovnaký lingvistický element sa vyskytuje aj na urkešskej tabuľke s profesijným zoznamom v prípade Unap-šenniho (pozri nižšie). Identifikácia tejto osoby s Tupkišovým služobníkom je ale v dôsledku rozdielnej nálezovej stratigrafie vylúčená (Buccellati a Kelly-Buccellati 2002b: 25, 27).

V priamom kontakte s Uknítum bola žena s churritským menom Zamena (pozri Wilhelm, in: Buccellati a Kelly-Buccellati 1998: 197–198), čo zaznamenávajú dva odtlačky s nápisom *KIŠIB Zamena UN.ME.DA Uqñitum* „pečať Zameny, pestúňky Uknítum“ (h2;²⁹ obr. 8; pozri tiež nižšie) (pozri Buccellati a Kelly-Buccellati 1995–1996: 21, 23; 1998: 197–200). Zamena slúžila ako opatrovatelka kráľovninho dieťaťa a pečatné scény ju vyobrazujú práve spolu s Uknítum a dieťaťom v tejto činnosti, čo jednoznačne svedčí o jej prominentnom postavení na urkešskom panovníckom dvore.

S obdobím pôsobenia Uknítum v Urkeši je asociované meno, uvedené na odtlačku vo forme *Innin-šadū* „Innin-šadū“ (h4;³⁰ obr. 9; pozri tiež nižšie) (pozri Buc-

26 K ďalším odtlačkom s menom Uknítum, ktoré ale neboli priamo v jej vlastníctve, pozri Buccellati a Kelly-Buccellati 1995–1996: 21–24.

27 Pozri <<http://www.urkesh.org/hi-links/571.htm>> „Typology – Texts – Seal legends – h6 – dumu endan/animal combat“.

28 Pozri <<http://www.urkesh.org/hi-links/571.htm>> „Typology – Texts – Seal legends – h9 – the throne bearer/no scene preserved“.

29 Fragmenty: A1.78, A1.112, A1.131, A1.148, A1.485, A1q902.2, A1q949.11, A1q978.8, A1q965.10, A5.54, A5.81.

30 Fragmenty: A1.90, A1.96, A1.146, A1.193, A1.223, A1.229, A1.256, A1.347, A1.389, A1.421, A1q928.11, A1q931.28, A1q937.23, A1q937.25, A1q960.12, A1q963.26, A1q975.16a, A1q975.16b, A1q976.15, A5.49, A5.79, A5.80, A5.82, A5.170, A5q933.7, A5q947.6.

cellati a Kelly-Buccellati 1995–1996: 24; 1998: 201–202). Ide o meno s akkadskou etymológiou (pozri Gelb 1960: 74). Vzhľadom na väčší počet fragmentov odlačku je možné, že Innin-šadú sídlil v Urkeši v čase, keď boli zapečatené nádoby s jeho menom uskladnené. Boli súčasťou skladiska, s ktorým je spojená Uknítum, taktiež nositeľka akkadského mena a nedá sa tak vylúčiť, že Innin-šadú pôsobil v Urkeši ako hodnostár z juhu s prepojením na kráľovnú (Buccellati a Kelly-Buccellati 1995–1996: 24; pozri tiež Buccellati a Kelly-Buccellati 1998: 202).

Je tu predpoklad, že v kontakte s kráľovnou bola i kuchárka, s nápisom na jednom z jej dvoch odlačkov: [KIŠIB...] SAL.MU *Uqnītum* „[pečať, osobné meno], kuchárky Uknítum“ (h3;³¹ obr. 10) (pozri Buccellati a Kelly-Buccellati 1995–1996: 23–24; 1998: 200–201; 2001c: 71; Kelly-Buccellati 2001: 50–51). Jej meno bolo nakoniec identifikované ako Tuli s churritskou provenienciou (pozri Wilhelm, in: Buccellati a Kelly-Buccellati 2001c: 71). Aj tento pečatný motív reflektuje profesiu jeho vlastníka, rovnako ako je tomu v prípade Zameny.

Do obdobia vlády Tupkiša je zaradený urkešský palác (obr. 20), v ktorom bolo objavené množstvo pečatných odlačkov, či fragmenty klinopisných tabuliek vrátane dvoch kompletných. Zámerne bol umiestnený do tesnej blízkosti podzemnej štruktúry spôsobom, že obidve stavby k sebe doslova priliehajú. Nie je možné určiť, kedy a kde bol v Urkeši vybudovaný prvý palác, ani či mal Tupkišov palác svojho predchodcu *in situ*. Z architektonickej perspektívy bol na vyspelejšej úrovni a v dnešnej dobe je považovaný za jeden z najväčších a najlepšie zachovaných palácov v Mezopotámii a Sýrii. V tomto regióne plnili paláce dôležitú úlohu. V hospodárskych systémoch a spoločnostiach severnej Sýrie a Mezopotámie zohrávala rozhodujúcu úlohu svetská moc, preto v tamojších mestách paláce panoramaticky dominovali, na rozdiel od južných oblastí, kde boli ústrednými inštitúciami chrámy (Van De Mierop 2010: 66). Mocenská ideológia bola na severe skôr charakteru svetského ako náboženského (Van De Mierop 2010: 67).

Z obdobia Tupkišovho panovania pochádza klinopisná tabuľka (A10.377) objavená na území palácového sektora C4. Podarilo sa identifikovať niekoľko slov, ale jej celkový význam uniká. Predložka *a-na* v riadkoch 5 a 6 a možno v riadku 4 naznačuje, že text je napísaný v akkadskom jazyku. V riadku 1 je uvedený znak DUMU „syn“. Môže ísť o kategóriu jednotlivca, napr. spevákov, ktorí sú pridelení niekomu alebo im je pridelená úloha, čo má súvis s riadkom 2 (*x-tim^{ki}*). Riadok 5 obsahuje znaky *a-na* PA.TE.SI, (akkadsky) *ana iššiakkim* „guvernérovi“. Asi predstavuje osobu podriadenú samotnému Urkešu, a teda Tupkišovi. V riadku 7 sú zase zmienené znaky GUR₁₀ *ešēdum* „žatva“, čo naznačuje tematickú rôznorodosť tabuľky (Buccellati 2005: 21). Zdá sa, že churritský panovník mal počas svojej vlády pod kontrolou aj oblasti mimo samotného mesta, čo by nemalo byť prekvapením.

31 Fragments: A1.152a, A1.152b, A1.152c, A1.171, A1.182, A1.213, A1.233, A1.247, A1.309a, A1.309b, A1.353, A1.396, A1.397, A1.430, A1.469, A1.493, A1q809.5, A1q903.6, A1q935.16, A1q968.3, A1q982.51, A1q1022.7, A1q1050.7, A5.149a, A5.149b, A5.182, A5q707.2x1.

Mohlo tu ísť o komunikáciu medzi Tupkišom a jeho guvernérom vo veci poľnohospodárskych komodít.

Na území paláca v sektore B2 sa našla ďalšia tabuľka (A1.69, A1.72), rovnako datovaná do obdobia vlády Tupkiša, pozostávajúca z troch fragmentov (pozri Buccellati 2003). Je ďalším z dokladov akkadských vplyvov na úrovni písárskej tradície. So šiestimi riadkami ide o výňatok zo zoznamu profesií, známy ako LU E, ktorý je kompletne zrekonštruovaný z nálezov v Abú Salábíchu, Eble, Gasure a Kiši. Tie sú datované do ranodynastického obdobia III až (eventuálne) obdobia Ur III (Buccellati 2003: 45, 47–48).

3.3 Tar'am-Agade a neznámy *endan*

Tar'am-Agade (asi 2225 pred n. l.), dcéra staroakkadského vládcu Narám-Sína, je ďalšou dôležitou osobou doloženou z Urkeša. Stratigrafické nálezy ju umiestňujú do fázy po Tupkišovi a Uknítum (Buccellati a Kelly-Buccellati 2000: 152–153; 2001b: 65; 2001c: 70, 75; 2002b: 12–13, 27; Kelly-Buccellati 2010b). Tak ako v prípade Tupkiša a Uknítum, aj jej nápis figuruje na fragmentárnom pečatnom odtlačku, avšak nájdenom na území palácového formálneho krídla AF v sektore H2: *Narám-Sín šar Agade^{ki} Tar'am-Agade^{ki} marassu* „Narám-Sín(a), panovník(a) Akkadu, Tar'am-Agade, jeho dcéra“ (AFc1; obr. 11; pozri tiež nižšie) (pozri Buccellati a Kelly-Buccellati 2001b: 63; 2002b: 13–18).³² Jej meno je akkadské, podobne ako meno Uknítum. V preklade znamená „miluje Akkad“, čím proklamuje politický odkaz a je otáznne, či jej bolo udelené pri narodení (Buccellati a Kelly-Buccellati 2002b: 15). Pečať bola použitá na území paláca samotnou Tar'am-Agade alebo v jej mene na zapečatenie dverí (Buccellati a Kelly-Buccellati 2000: 154; 2001a: 22), čo vylučuje možnosť situovania odtlačku ako diela náhody (napr. že by sa pečať dostala do Urkeša s exportovaným tovarom). Odtlačok bol totiž nájdený *in situ* (Buccellati a Kelly-Buccellati 2001b: 65; 2002b: 11–12). Jedna z dcér Narám-Sína tak bola súčasťou miestnej elity, čo výrazne doplnilo obraz o politickej situácii mesta.

V bezprostrednej blízkosti odtlačku Tar'am-Agade bol objavený odtlačok neznámeho panovníka (jeho meno sa nezachovalo) s nasledujúcim fragmentárnym popisom: [...] *[e]n[dan] [U]rkéš^{ki}*, teda „[osobné meno], panovník Urkeša“ (AFc4; obr. 12; pozri tiež nižšie) (pozri Buccellati a Kelly-Buccellati 2001c: 70–71; 2002b: 18). Tento enigmatický vládca mohol byť manželom Tar'am-Agade (Buccellati a Kelly-Buccellati 2002b: 11, 18), i keď to úplne isté nie je.³³ Fakt, že pečatný odtlačok bol objavený na tom istom mieste ako fragmenty odtlačku Tar'am-Agade,

32 Pozri tiež <<http://www.urkesh.org/hi-links/571.htm>> „Typology – Texts – Seal legends – AFc1 – Tar'am-Agade/animal combat“.

33 Bol predložený názor, že jej manželom mohol byť panovník Tiš-atal (pozri nižšie).

tomu môže nasvedčovať (Buccellati a Kelly-Buccellati 2002b: 13, 18). Nálezisko, kde bol odtlačok nájdený, je neskoršieho dáta ako objavené vrstvy Tupkiša a Uknítum, čo znamená, že tento pár by mohol byť zaradený na začiatok vlády Narám-Sína, ba možno ešte skôr (Buccellati a Kelly-Buccellati 2002b: 12).

Neobjasnené zostáva, akú funkciu dcéra akkadského panovníka v Urkeši zohrávala. Pôsobila tu skutočne ako kráľovná, a zároveň manželka neznámeho panovníka? Zastávala post kňažky? Prípadne bola len jedna z osôb miestnej elity? Možnosť založená na pôsobení Tar'am-Agade v Urkeši vo funkcii kňažky by mohla byť podporená skutočnosťou, že nepoužívala titul „kráľovná“ či „manželka“ panovníka (Buccellati a Kelly-Buccellati 2002b: 15). To ale plynie z konštatovania, že žiadny podobný nález nebol doteraz učinенý. Ak by skutočne zastávala post kňažky, s najväčšou pravdepodobnosťou by to znamenalo, že jej otec ju do úradu dosadil. Zároveň by to svedčilo o politickom podriadení Urkeša Narám-Sínovi. Takýto akt by sa od Narám-Sína javil ako prezieravý. Je viac ako pravdepodobné, že by zastávala v tejto funkcii veľmi vysoký post, ak nie najvyšší. Cez sakrálnu sféru by tak akkadský vládca dosiahol konsolidáciu politických pomerov v severnej Mezopotámii, samozrejme, vo svoj prospech. Na margo toho je nutné podotknúť, že sú známe tri iné dcéry Narám-Sína, ktoré plnili funkciu kňažky *entu* v rôznych mestách.³⁴ Možnosť, že Tar'am-Agade tu pôsobila ako kňažka, by naznačovala, že pozícia Urkeša nebola bezvýznamná, čoho dôkazom sú dôležité mestá Ur, Nippur a Sippar, v ktorých takto pôsobili Narám-Sínove dcéry (Buccellati a Kelly-Buccellati 2000: 154).

Podľa Buccellatiho a Kellyovej-Buccellatiovej (2002b: 15) je ale kňazský post nepravdepodobný zo štyroch dôvodov: (1) Ikonografický motív jej pečatného odtlačku odráža politickú a administratívnu funkciu, ale odtlačky jej dvoch sestier, slúžiacich ako kňažky, obsahujú odlišné motívy.³⁵ (2) Hoci je pravdou, že nedisponovala politickou ani kňazskou hodnosťou, kňazská hodnosť mohla byť dôležitá, keďže mohla slúžiť v mene politickej agendy. (3) Jej pečatné odtlačky boli objavené v palácovom prostredí a slúžili na zapečatenie dverí, čiže je pravdepodobnejšie, že bola v spojení s palácom ako s chrámom. (4) Iné pečatidlá dverí, pohodené s pečatidlami Tar'am-Agade, mal vo vlastníctve už zmieňovaný neznámy *endan* a istý Evrim-atal. Súčasťou nálezov bol aj štvrtý odtlačok patriaci Išar-belimu, pričom spolu s Evrim-atom pravdepodobne pôsobili obaja v Urkeši ako úradníci (pozri nižšie). Bádateľia ďalej dodávajú, že odhliadnuc od interpretácie jej titulu, odkaz je politického rázu a pečať mala v rámci paláca administratívnu funkciu (Buccellati a Kelly-Buccellati 2002b: 16).

34 V Nippure to bola Túta-napšum, v Ure Enmenanna a v Sippare Šumšaní. Všetky tri starobylé mestá boli zároveň významné kultové centrá. Vo všetkých prípadoch sledoval Narám-Sín politické ciele – išlo mu o upevnenie moci. Upevnenie moci je potrebné hľadať aj v akte jeho deifikácie (pozri nižšie). Do úradu kňažky v meste Ur dosadil svoju dcéru Encheduannu už Narám-Sínov predchodca a zakladateľ staroakkadskej dynastie Sargon Akkadský.

35 Pozri tiež Buccellati a Kelly-Buccellati 2000: 139 vrátane pozn. 3; 2001b: 63.

Prostredníctvom aplikovania poznatkov zistených Buccellatim a Kellyovou-Buccellatovou (1996: 83; pozri tiež Buccellati a Kelly-Buccellati 1997b: 92) by bolo možné aspoň čiastočne vniesť svetlo do spornej pozície Tar'am-Agade v meste: (1) Chýbajú náznaky obsadenia Urkeša Akkadčanmi. (2) Z výskumov nie je doložená administratívna či vojenská akkadská kontrola.³⁶ (3) V žiadnom z doložených akkadských panovníckych nápisov nie je záznam o obsadení Urkeša. (4) Výskumy nepotvrdili ani deštrukciu vo veľkom meradle. (5) Zdá sa, že vojenské aktivity Akkadu boli skôr sústredené vo východnej časti chábúrskeho regiónu a v hornej časti rieky Tigris. (6) Ani v textoch z Ebly nie sú k dispozícii zmienky o Urkeši, na rozdiel od eblajských kontaktov s Nagarom (predpokladaný Tell Brák).

Viacere prvky urkešskej materiálnej kultúry vykazujú analógie so severným hornatým transkaukazským regiónom (pozri napr. Kelly-Buccellati 2004; 2005b; Buccellati a Kelly-Buccellati 2007: 143–146). Vo svojej podstate, niektoré mestá ležiace na úpätí hôr spolu s mestami a dedinami v horách, boli churritské (Kelly-Buccellati 2004: 75).³⁷ V porovnaní s rovinami udržoval Urkeš v 3. tisícročí pred n. l. bližšie kontakty s vysočinami a bol severnejšie orientovaný ako iné mestá v chábúrskom regióne (Buccellati a Kelly-Buccellati 1996: 83; pozri tiež Buccellati a Kelly-Buccellati 2001b: 69; 2014: 453–459).³⁸ Bol súčasťou odlišnej kultúrnej sféry, spojenej skôr so severom ako so zvyškom chábúrskeho regiónu a z etnickej perspektívy bol churritského charakteru (Buccellati 2003: 46). Dôvodom bolo spoločné užívanie materiálnej kultúry, jazyka a tiež ideológie (Buccellati a Kelly-Buccellati 2007: 150; pozri tiež Buccellati a Kelly-Buccellati 2009: 68–69). Práve na základe churritského prostredia vysočín ich bol (churritský) Urkeš schopný kontrolovať a Narám-Sín si zda uvedomoval, že podrobiť si toto teritórium nebude možné, na rozdiel od miest situovaných v nížinách (Buccellati a Kelly-Buccellati 2000: 154–155; 2001b: 69; Kelly-Buccellati 2004: 78–79). Z Tell Bráku a Tell Bejdaru sú len ojedinele doložené churritské mená a rovnako sú z Ebly len v malom množstve referencie o Urkeši. Druhý fakt nesúvisí so vzdialenosťou týchto dvoch miest, ani s prírodnými bariérami, ale s geopolitickou situáciou. Urkeš, ako mest-

36 Výnimkou by mohol predstavovať Išar-beli, ktorý ale bol asi priamo v službách Tar'am-Agade.

37 Na margo sídli na úpätí Buccellati a Kellyová-Buccellatová (2000: 155; 2007: 150; pozri tiež Kelly-Buccellati 2004: 75) zmieňujú mestá z 3. tisícročia pred n. l., ako Tell Chuéra, Ninive, kam možno patrilo aj Kumme, ktoré spolu s Urkešom klasifikujú ako „churritský pás miest“. V inej svojej publikácii zase Buccellati (2010a: 89) uvádza mestá Tell Chuéra, Tell Lejlán a Ninive vrátane Urkeša. Rovnako ako Urkeš, aj ostatné mestá mali byť svojou identitou spojené so zázemím v severných horských regiónoch (Buccellati a Kelly-Buccellati 2009: 68–69; Buccellati 2010a: 89; pozri tiež Buccellati 2010b: 87).

38 Príkladom takéhoto antagonizmu je vzťah medzi Urkešom a Nagarom, ktorý bol od Urkeša vzdialený iba 60 kilometrov a v porovnaní s ním bol orientovaný južnejšie. Odlíšnosti sú aj v materiálnej kultúre a v etnicite, pokiaľ bude akceptované, že Urkeš bol v tomto období na rozdiel od Nagaru churritského rázu. Oblasti, kontrolované Nagarom, neposkytovali nijako zvlášť prírodné zdroje, no Urkeš, ktorý mal vo svojej sfére horské regióny okolo pohoria Tur Abdin, disponoval meďou, striebrom a kameňom (Buccellati 1999: 238; pozri tiež Buccellati a Kelly-Buccellati 2014: 441).

ské centrum churritského charakteru, bol možno od svojho začiatku pod vplyvom Akkadu (Buccellati a Kelly-Buccellati 2000: 155). Pravdepodobným sa javí úmysel Narám-Sína vytvoriť alianciu s Urkešom ako protipól spojenectva, ktoré jednoznačne bolo medzi Eblou a Nagarom (Buccellati a Kelly-Buccellati 2002b: 15). Okrem tohto obdobia bol Urkeš v spojeneckom vzťahu s Akkadom už možno počas vlády Tupkiša (Sallaberger 2007: 427; Wossink 2009: 30). V podstate by Narám-Sín neurobil nič iné ako to, že týmto spôsobom by pre svoje impérium zabezpečil severné hranice, z ktorých by mohlo hroziť potenciálne nebezpečenstvo, čo by zase pre Urkeš znamenalo, že by sa stal akýmsi oporným bodom Akkadu. Narám-Sín musel potláčať viaceré revolty a takéto diplomatické vzťahy s Urkešom pôsobia od akkadského panovníka ako dobre premyslený strategický ťah. Viaceré vojenské výpravy sledovali ciele v regiónoch hornej Mezopotámie (pozri napr. vyššie, pozn. 17) a mať spojenca v tejto oblasti mohlo byť určite výhodou. Ak by tomu tak bolo, Urkeš sa javí ako ďalšia mocnosť v chábúrskom regióne (Buccellati a Kelly-Buccellati 2002b: 15). Táto pozícia Urkeša korešponduje s tým, čo Buccellati a Kellyová-Buccellati (2000: 154; pozri tiež Buccellati a Kelly-Buccellati 2001c: 76; 2009: 62 vrátane pozn. 22) spochybňujú, a to mylný predpoklad, že Urkeš vznikol ako „priamy dôsledok kolapsu akkadskej ríše“ (pozri vyššie).³⁹ Spojenctvom by Urkeš určite získal väčšiu silu a politický rešpekt v tejto oblasti. Nebolo výnimkou, že aliancie boli na starovekom Prednom východe veľmi často spečatené dynastickými manželstvami a s najväčšou pravdepodobnosťou tomu tak bolo aj v tomto prípade.⁴⁰ Politicky motivované sobášne naznačujú, že staroakkadské impérium nebolo v akomsi politickom vákuu a existovali iné politické útvary, s ktorými muselo rokovať ako s rovnoprávnymi (Van De Mierop 2010: 78). Navyše už samotný špeciálne churritský titul urkešských panovníkov môže mať určitú výpovednú hodnotu, a síce, že Urkeš bol významným a samostatným politickým útvaram s vlastnou politickou agendou, ale zároveň lojálny Akkadu.

Identické situovanie pečatných odtlačkov Tar'am-Agade a neznámeho panovníka v priestoroch paláca, politický odkaz jej odtlačku a možná aliancia Urkeša s Akkadom naznačujú, že Tar'am-Agade pôsobila v Urkeši ako právoplatná manželka miestneho vládcu. Akkadský politický celok mal teda jednať s churritským mestom ako rovný s rovným. Domnievam sa, že aj keď nie je v prípade Urkeša

39 Dôkazom, že tomu tak s veľkou pravdepodobnosťou nebolo, je vybudovanie urkešského paláca pred alebo na začiatku vlády Narám-Sína. Rovnako i pôsobenie Tar'am-Agade v Urkeši znamená, že Akkad mal toto mesto v značnej úcte (Buccellati a Kelly-Buccellati 2000: 154). Taktiež chrámová terasa v Tell Chuére, datovaná do neskorého ranodynastického obdobia III, vykazuje predakkadský pôvod, a teda takéto monumentálna architektúra na oboch lokalitách naznačuje skoršiu tradíciu autonómneho charakteru. Najsevernejšia časť chábúrskej planiny, ktorej súčasťou bol aj Urkeš, bola kultúrne odlišná od juhu, čo sa prenieslo aj do úplne odlišného historického vývoja (Buccellati a Kelly-Buccellati 2009: 62, pozn. 22).

40 Aj neskorší akkadský panovník Šar-kali-šarri (2217–2192 pred n. l.) alebo jeho syn, bol v manželskom vzťahu s princeznou politického celku Marchaši, situovaného na území juhozápadného Iránu.

doložená priama akkadská kontrola, stále je tu otvorená možnosť, že Urkeš mohol byť v niektorých politických záležitostiach v tomto období Akkadu mierne podriadený. Tento stav mohol jednoducho vyplývať z mocenského postavenia staroakkadskej dynastie počas Narám-Sínovho vládnutia ako i panovníkovej prirodzenej autority (porov. Wossink 2009: 30–31). Je napr. možné, že tu bol priamy alebo nepriamy akkadský vplyv, ktorý pozmenil urkešskú ekonomiku v období rokov 2300–2200 pred n. l. (fáza 2) (Frahm a Feinberg 2013b: 1875).

Ako bolo naznačené vyššie, spolu s odtlačkom Narám-Sínovej dcéry sa v priestoroch sektora H2 našli aj odtlačky Evrim-atala (AFc2; obr. 13; pozri tiež nižšie) (pozri Buccellati a Kelly-Buccellati 2000: 139; 2001b: 64; 2002b: 18, 20–22) a Išar-beliho (AFc3; obr. 14; pozri tiež nižšie) (pozri Buccellati a Kelly-Buccellati 2000: 139; 2001b: 64; 2002b: 22–25). Na prvom z nich sa nachádza elementárny nápis *IB-ri-im-a-tal*, ktorý má churritskú etymológiu (pozri Wilhelm, in: Buccellati a Kelly-Buccellati 2002b: 20). V Urkeši musel zastávať popredný post, keďže jeho odtlačok bol situovaný spolu s odtlačkom Tar'am-Agade a výpovednú hodnotu má aj dizajn a štýl jeho pečatného motívu, ktorý je paralelou ku glyptike vo vlastníctve elity z Nagaru a akkadského prostredia (pozri Buccellati a Kelly-Buccellati 2002b: 20, 22; pozri tiež Buccellati a Kelly-Buccellati 2001b: 64).

Aj druhý odtlačok obsahuje strohý nápis, tentoraz *Išar-beli*, a predstavuje akkadské meno. K jeho osobe ponúkli Buccellati a Kellyová-Buccellati (2002b: 25) svoju interpretáciu. Meno Išar-beli je doložené v juhomezopotámskom regióne v dvoch prípadoch. Muž s týmto menom figuruje jednak ako recipient tovaru spolu s ďalšími príslušníkmi z okolia akkadského panovníckeho dvora a jednak ako správca majetku Túta-šar-libbiš, manželky akkadského vládcu Šar-kali-šarrího. Toto meno je prepojené s akkadským panovníckym dvorom, a preto by malo ísť o jednu a tú istú osobu, s ktorou mohol byť identický aj Išar-beli z Urkeša. Do Urkeša sa mohol dostať spolu s Tar'am-Agade potom, čo slúžil jej švagrinej, manželke Šar-kali-šarrího. Tieto tvrdenia ďalej bádatelia podporujú nasledujúcimi úvahami: (1) Šar-kali-šarrího nástup na trón sa udial potom, čo sa Tar'am-Agade objavuje v Urkeši. (2) Išar-beliho správcovský úrad akkadskej kráľovnej mohol predstavovať jeho povýšenie. (3) Doklad o Išar-belim ako správcovi kráľovnej pochádza z jeho odtlačku, ktorý môže zase pochádzať z jeho hrobu, čiže mohlo ísť o poslednú etapu jeho kariéry. Geografické rozšírenie mena jednej osoby, teda Išar-beliho, spojenej s akkadským panovníckym dvorom od Ummy na juhu, možno cez Akkad a Urkeš na severe, môže byť podporené dokladmi o Narám-Sínovej dcére Túta-napšum, ktorú zmieňujú texty z Girsu, Ummy, Nippuru a Ešnunny. Predložená hypotéza pôsobí prijateľne, najmä z hľadiska situovania odtlačku spolu s odtlačkom Tar'am-Agade, čo je možné doplniť ich akkadskými osobnými menami.

V súvislosti s práve preberanou historickou etapou v Urkeši je potrebné upozorniť na administratívny doklad v podobe fragmentárnej tabuľky (A7.341) so

záznamom poľnohospodárskej taxácie, objavenej na území palácového služobného krídla AK v časti A7 (pozri Maiocchi 2011). Datovaná je do staroakkadského obdobia, pravdepodobne počas vlády Narám-Sína (Maiocchi 2011: 192). V texte sa na dvoch miestach vyskytuje datívny morféme *-wa/-va*, čo znamená, že bol čítaný v churritskom jazyku (Maiocchi 2011: 192, 198–199, 199, 200; pozri tiež Buccellati 2013: 85). Zároveň to svedčí o používaní churritčiny na administratívne účely už v 3. tisícročí pred n. l. (porov. Buccellati 2013: 85), čo nie je v tomto období bežné, keďže akkadčina zohrávala prím.

3.4 Išar-kínium

Ďalším vládcom v poradí je Išar-kínium (asi 2200 pred n. l.), taktiež známy z pečatného odtlačku objaveného v oblasti A14 pri palácovom murive s nápisom *Išar-kīnum endan Urkeški* „Išar-kínium, panovník Urkeša“ (A14.239; obr. 15; pozri tiež nižšie) (pozri Buccellati a Kelly-Buccellati 2005: 39–40, 42–44). Za pozornosť stojí jeho titul *endan* a akkadské meno. Zlúčenie mena akkadského pôvodu spolu s churritským (urkešským) termínom pre vládcu je v Urkeši nezvyčajné. V žiadnych dostupných prameňoch sa už nenachádza. Vysvetlenie spočíva v predpoklade, že bol nositeľom duálneho mena, podobne ako u neskorších panovníkov v Asýrii (Buccellati a Kelly-Buccellati 2005: 43) alebo medzi chetitskými a mitanskými vládcami. Pôvodne mohol mať meno churritské a to akkadské získal až po intronizácii. Podľa inej verzie mohol byť synom Tar'am-Agade (Buccellati a Kelly-Buccellati 2005: 40, 43). Túto variantu podporuje chronológia a tzv. dynastický program Uknítum naznačujúci následníctvo jej syna (pozri nižšie), čo by znamenalo, že aj syn Tar'am-Agade mohol na tróne vystriedať svojho otca (Buccellati a Kelly-Buccellati 2005: 43). Ak existovalo skutočne synovstvo Išar-kíniuma voči Tar'am-Agade, jeho starým otcom bol potom Narám-Sín (porov. Buccellati a Kelly-Buccellati 2005: 40, 43).

Stratigrafická vrstva, kde sa Išar-kíniumov odtlačok našiel, je neskoršej fázy ako vrstvy Tupkiša a Tar'am-Agade. Za predpokladu, že Tar'am-Agade zaujala miesto v Urkeši počas vlády Narám-Sína, je prípustné zaradiť Tupkiša na úplný začiatok panovania Narám-Sína, prípadne skôr a Išar-kíniuma neskôr (Buccellati a Kelly-Buccellati 2005: 40; pozri tiež Buccellati a Kelly-Buccellati 2001c: 75, 76; 2002b: 12–13, 27; Buccellati 2003: 47).

Počas jednej z výskumných sezón v Tell Mózáne boli v oblasti F1 objavené dve klinopisné tabuľky (F1.121, F1.122) situované na území zvyškového obydľia (pozri Milano et al. 1991). Datované sú do staroakkadského obdobia (Milano et al. 1991: 6, 14, 21, 22, 25; Buccellati a Kelly-Buccellati 1995a: 391; 1997a: 62), približne do obdobia vlády Išar-kíniuma a zaznamenávajú zoznam osôb s menami, povolaniami a v niektorých prípadoch aj s ich pôvodom (Milano et al. 1991: 22). Z celkového počtu 20 antroponým je v najväčšom množstve zastúpených osem

akkadských, tri až päť je churritských a ostatné mená sú neistej proveniencie, i keď niektoré z nich sú v staroakkadských textoch doložené (Milano et al. 1991: 26). Churritská onomastika je zastúpená menami *Ú-na-ap-šè-ni*, *Šè-ni-za-sa-am* a *'A-WA-tu-ri* a možno aj mená *Šu-pa-è* a *Zi-ra* sú churritské (Milano et al. 1991: 26).⁴¹ Zo všetkých churritských mien je len meno Unap-šenni zmienené i v neskorších obdobiach, čo naznačuje isté rozdiely medzi churritskou onomastikou v 3. a 2. tisícročí pred n. l. (Milano et al. 1991: 26).⁴² Massimo Maiocchi (2011: 200) naznačil, že tento zoznam mohol byť zhotovený v churritskom jazyku, podobne ako vyššie uvedená tabuľka s poľnohospodárskou taxáciou.

3.5 Šatar-mat a Atal-šen

Šatar-mata (asi 2100 pred n. l.) je možné zaradiť ako ďalšieho vládcu v poradí. O jeho osobe je známe len to, že bol Atal-šenovým otcom (asi 2100 pred n. l.), ktorý s určitosťou vládol v Urkeši. Obaja majú churritské mená. Atal-šen nechal zhotoviť v akkadskom jazyku tzv. Sámarrskú tabuľku (AO 5678; pozri nižšie) (pozri Frayne 1997: 461–462, E3/2.7.2; pozri tiež Salvini 1998: 105–106; Buccellati a Kelly-Buccellati 2009: 63–64), kde voči Šatar-matovi vyjadruje svoj synovský vzťah, z čoho následne vyplýva, že s najväčšou pravdepodobnosťou rovnako pôsobil v Urkeši ako panovník i Šatar-mat (porov. Buccellati a Kelly-Buccellati 2001c: 76). Tabuľka bola pôvodne umiestnená do staroakkadského obdobia, no v súčasnosti je zaradená do fázy pred, alebo na začiatok dynastie Ur III.

Atal-šen je v nápise označený ako LUGAL *Urkiški ù Nawar^{ki}* „panovník Urkeša a Navaru“ (pozri Frayne 1997: 461, E3/2.7.2, r. 6–8). Nie je tu už použitý titul *endan*, špecifický pre predchádzajúcich vládcov, ale sumerská hodnosť LUGAL. Totožné titulovanie prináleží aj jeho predchodcovi Šatar-matovi. Sumerský titul v Urkeši nie je použitý prvýkrát, doložený je už v súvislosti s Tupkišom.

Z geopolitického hľadiska je významnou časťou nápisu miesto, kde sa Atal-šen spája s Urkešom a Navarom ako vládca. Okrem toho je tu uvedená i lokalita Chavalum, kde mal byť Atal-šenom postavený chrám pre boha, ktorého meno bolo zapísané prostredníctvom logogramu označujúceho Nergala. Sporné je toponymum Navar. Stále nie je isté, či je možné asociovať Navar so starovekým mestom Nagar, lokalitou v južnej časti chábúrskeho regiónu, alebo ide o úplne iné mesto, eventuálne označenie pre región.⁴³

41 K analýze mien pozri Milano et al. 1991: 23–25.

42 Lucio Milano tu ešte nemal informácie o neskoršom objave pečatného odtlačku Zameny, ktorej meno sa spolu s menom Unap-šenni neskôr vyskytuje napr. v Mari či Nuzi, i keď v trocha pozmenenej podobe (pozri Buccellati a Kelly-Buccellati 1998: 197–198).

43 K otázke lokalizácie Navaru pozri Buccellati a Kelly-Buccellati 1988: 33; 1997b: 92; Frayne 1997: 457–459; Salvini 1998: 108–110; Buccellati 1999: 241–242.

Od vládcov Apumu (Tell Lejlán) a Kachatu (Tell Bari) je známa zmluva, v ktorej je zmienka o dvoch homofónnych mestách s názvom Navar, keďže teritórium Kachatu je tu klasifikované ako krajina „medzi Navarom a Navarom“. Jedno mesto sa mohlo nachádzať na juhu, zatiaľ čo druhé severne od Tell Bari (Eidem 1987–1988: 116). Ak bude južné mesto identifikované s lokalitou Tell Brák, severné môže byť stotožnené s Navali, ktorého zmienka pochádza z Tell Lejlánu, a ktoré by mohlo byť novoasýrska Nabula v regióne Girnavaz (Donbaz 1988: 5; Salvini 1998: 110; Sallaberger 2007: 432 vrátane pozn. 88). Práve Navar na severe by mohol byť Atal-šenov Navar (Salvini 1998: 110). Aj Marc Van De Mieroop (2010: 80) považuje Navar v Atal-šenovom titule za mesto, keď sa zmienil, že politický celok tohto panovníka bol pomenovaný podľa dvoch hlavných miest, t. j. Urkeša a Navaru.

Je tu ešte možnosť, že Atal-šenov Navar je skôr oblasť severných vysočín, ako by to malo byť mesto Nagar. Titul „panovník Urkeša a Navaru“ by tak odkazoval na hlavné mesto a jeho zázemie podobne, ako je to s titulom LUGAL *Mari*^{ki} *ù māt Hana* (Buccellati a Kelly-Buccellati 1988: 33; 1997b: 92; Buccellati 1999: 241). Takáto dichotómia medzi mestom a regiónom (zázemím) nie je zaznamenaná na juhu v Mezopotámii, pretože zázemia regiónov miest, akými boli Ur alebo Kiš, nepracovali s touto dvojdielnosťou, čiže označenie Ur a Kiš zahŕňa samotné mesto aj jeho zázemie zároveň (Buccellati 1999: 241–242). Na druhej strane, uvedená dichotómia je bežnou súčasťou panovníckych titulov v centrálnych a severných častiach Sýrie a Mezopotámie (Buccellati 1999: 241).

Toponymum Namar, ktoré môže byť interpretované ako neskoršia vývojová fáza termínu Navar, je doložené z kassitského obdobia, pričom je tu klasifikované ako región (KUR *Namar*, *qaqqar* KUR *Namar*). Táto zmienka taktiež poukazuje na predpoklad, že Navar by nemal byť identifikovaný s mestom (Buccellati a Kelly-Buccellati 1988: 33).

Pokiaľ ide o Chavalum, ten sa mohol nachádzať v západnej časti chábúrskeho regiónu a možno ide o starobabylonskú lokalitu Kavila (Edzard, Farber a Sollberger 1977: 71; pozri tiež Buccellati a Kelly-Buccellati 2009: 64).

Spofahlivý výklad Atal-šenovho titulu síce nie je momentálne možné urobiť, ale každá z vyššie uvedených alternatív znamená výraznú teritoriálnu rozlohu *mestského štátu* Urkeš, a zároveň politickú moc jeho panovníka. Na rozdiel od svojho syna je Šatar-mat v Sámarrskej tabuľke označený len ako LUGAL, Urkeš i Navar tu uvedené nie sú. Predpokladám preto, že o expanziu churritského politického útvaru sa zaslúžil samotný Atal-šen a okrem Urkeša mu patril aj Chavalum a „problematický“ Navar. Vznik takéhoto rozsiahleho celku mohol byť uskutočnený po vytratení sa akkadského vplyvu, keď začali vznikať politické útvary mimo oblasť Babylonie (Van De Mieroop 2010: 80).⁴⁴ Zdá sa, že po páde staroakkadskej

44 To, samozrejme, neznamená, že mesto, resp. mestský štát Urkeš, vznikol po páde staroakkadskej dynastie. Jednoznačne je doložené už predtým.

dominancie bola nadvláda Nagaru vo východochábúrskom regióne vystriedaná práve urkeškou dynastiou (Sallaberger 2007: 450), čo by mohla naznačovať aj dlhšie pretrvávajúca architektonická monumentálnosť Tell Mózánu v porovnaní s lokalitou Tell Brak (Sallaberger 2007: 432).

3.6 Tiš-atal

Približne do rovnakého obdobia ako Šatar-mat a Atal-šen je umiestnený vládca (*endan*) Tiš-atal (asi 2100 pred n. l.) z Urkeša. Wilhelm (1989: 9) označil toto meno ako „typicky starochurritské meno“ a v podobnom duchu sa vyjadril aj Salvini (1998: 107). Počas svojej vlády nechal Tiš-atal zhotoviť tzv. Leví text (AO 19937, AO 19938, MMA 48.180; obr. 16–17; pozri nižšie) (pozri Frayne 1997: 462–464, E3/2.7.3.1; Wilhelm 1998; Wegner 2007: 232–236; pozri tiež Buccellati a Kelly-Buccellati 1988: 31–33, 36–38; 2009: 58–63; Muscarella, in: Buccellati a Kelly-Buccellati 1988: 93–99; Wilhelm 1989: 11; Salvini 1998: 106–107), tiež odkazujúci na zasvätenie chrámovej stavby, tentoraz v Urkeši. Aj v tomto prípade bol určený božstvu, ktorého meno bolo zaznamenané logogramom pre Nergala. Z historického hľadiska je text unikátom, pretože predstavuje *najstarší* súvislý doklad churritského jazyka.

Pôvodne bol Leví text datovaný na koniec staroakkadského obdobia, až neskôr bolo jeho datovanie pozmenené do neskoršej fázy Ur III, čo je väčšinou bežne akceptované chronologické zaradenie. Buccellati a Kellyová-Buccellati (2001c: 75–76) nepokladajú túto periodizáciu za dostatočne presvedčivú a umiestnili panovanie Tiš-atala pred vládu Tupkiša, približne do obdobia 2300 pred n. l., no predsa priznali akúsi neistotu tohto zaradenia. Neskôr zase autori uviedli, že možno práve Tiš-atal bol ten neznámy *endan*, ktorý bol v manželskom vzťahu s Tar'am-Agade, a to vzhľadom na to, že Leví text nepochádza z obdobia pred panovaním Narám-Sína (Buccellati a Kelly-Buccellati 2009: 62 vrátane diagramu na s. 41). Aj Milano et al. (1991: 16) sa zmienil, že Leví text môže byť o niečo starší ako Sámarrská tabuľka, čo by vládu Tiš-atala posunulo pred tú Atal-šenovu.

Okrem urkeškého Tiš-atala je z 21. stor. pred n. l. doložený i Tiš-atal z Karacharu (pozri nižšie) a do tretice Tiš-atal z Ninive. Podľa Roberta M. Whitinga (1976: 177) je možné, že Tiš-atal z Urkeša a Tiš-atal z Ninive predstavujú jednu a tú istú osobu. Ďalej dodáva, že predtým ako Šú-Sín (2037–2029 pred n. l.) obsadil Ninive, bolo toto mesto súčasťou „Tiš-atalovho Urkeša a Navaru“. Churritský panovník tak mohol kontrolovať územie rozprestierajúce sa od Urkeša a Nagaru na západe, po Ninive na východe. Toto tvrdenie môže byť podporené už zmienným titulom „panovník Urkeša a Navaru“, ktorým disponoval Atal-šen. To však len v prípade, ak Tiš-atalova vláda nasledovala po Atal-šenovej.

Inú kombináciu v rámci týchto mien ponúka Wilhelm (1989: 11–12). Považuje za nepravdepodobné, že Tiš-atal z Urkeša bol ten istý, ako jeho náprotivok v meste Karachar, lebo vzdialenosť medzi obidvoma regiónmi je veľmi veľká. Podľa Dominique Collonovej (1990: 129–130) sú zase karacharský a ninivský Tiš-atal identickí, no Salvini (1998: 107) oponuje, že v poslednom storočí 3. tisícročia pred n. l. bolo toto meno v oblastiach osídlených Churritmi bežné, a teda nie je možné tvrdiť, že ide o rovnakú osobu.

3.7 Obdobie Ur III

Istý (azda) vládca Ann-atal (asi 2050 pred n. l.), s viac či menej lokálnym titulom LU,⁴⁵ je uvedený v spojení s Urkešom, o čom je k dispozícii zmienka z obdobia dynastie Ur III (Buccellati a Kelly-Buccellati 1988: 33–34; 2001c: 76). Do tohto obdobia je zaradený aj ďalší (azda) panovník neznámeho mena, taktiež s titulom LU (asi 2050 pred n. l.), a jeho posol Enidagu (Buccellati a Kelly-Buccellati 1988: 33–34). Salvini (1998: 107–108) na margo fázy Ur III uviedol, že „pomerné časté opakovanie týchto svedectiev (o Urkeši; moja pozn.) poukazuje na dôležitosť tohto politického a náboženského centra, ktoré bolo spojené s Churritmi“. Uorskí panovníci nemali počas svojho pôsobenia kontrolu nad Urkešom, o čom mlčia i vojenské záznamy. Medzi Urkešom a urskou dynastiou sú však doložené kontakty diplomatického charakteru (Edzard a Farber 1974: 224; pozri tiež Frayne 1997: 457).⁴⁶ Dynastia Ur III dokonca nezískala politickú kontrolu ani nad chábúrským regiónom (Weiss a Courty 1993: 141). Z tohto obdobia pochádza tiež doklad o akomsi „ambasádorovi“ z Urkeša menom Ann-atal, ktorý môže, ale i nemusí predstavovať vyššie uvedeného Ann-atala (Buccellati a Kelly-Buccellati 2001c: 76).

V súvislosti s materiálnou kultúrou z Tell Mózánu už boli naznačené prepojenia Urkeša s transkaukazským regiónom. Spojenie spočívalo aj v obchodných kontaktoch, pričom Urkeš bol smerom zo severných horských oblastí na juh „vstupnou bránou“ takéhoto obchodu. K severným oblastiam bol situovaný najbližšie a mal tak možnosť kontrolovať karavány, prípadne obchodníkov pohybujúcich sa medzi severojuhom. Predmetom obchodu bol surový materiál, čiastočne spracovaný, ako meď alebo obsidián, prípadne drevo a polodrahokamy (Kelly-Buccellati 2004: 75). Z Anatólie napr. pochádza nádoba v podobe nahej ženy (pozri nižšie), čo dokazuje obchodnú činnosť Urkeša s touto oblasťou (Kelly-Buccellati 2004:

45 Označenia LU, ako aj LUGAL, boli možno použité ako logogram pre titul *endan* (Buccellati a Kelly-Buccellati 2001c: 75).

46 V jednom z nápisov je uvedené mesto Urkeš (Ur-gi₄-išk^{ki}) spolu s ďalšími lokalitami (pozri Frayne 1997: 300–301, E3/2.1.4.2, r. 6'), no text nie je v tejto pasáži dostatočne kontextovo explicitný a nie je zrejmé, akú udalosť popisuje. Navyše nie je ani isté, či ho priradiť Šú-Sínovi, alebo Narám-Sínovi (Sallaberger 2007: 429, pozn. 73).

75). V Tell Mózáne bolo tiež objavených 97 artefaktov z obsidiánu, ktorý podľa analýzy pochádza zo šiestich rôznych zdrojov vo východnej Anatólii, a to hlavne z obdobia pred 2200 pred n. l. (fáza 2) (pozri Frahm a Feinberg 2013b; Frahm 2014). Ďalej boli identifikované tri artefakty zo staroakkadského obdobia, vyrobené z vysoko kvalitného obsidiánu zo strednej Anatólie, nájdené na území paláca (pozri Frahm a Feinberg 2013a). Takáto variabilita zdrojov východoanatólskeho obsidiánu v rámci jednej lokality nie je doložená nikde v Mezopotámii, čo naznačuje kozmopolitný charakter mesta s odlišnými návštevníkmi alebo návštevníkmi s rôznymi trasami (Frahm a Feinberg 2013b: 1867, 1874, 1876). Presun obsidiánu môže signalizovať aj výmenu iných komodít, ako napr. kovov, tiež migráciu obyvateľstva, púte a pod. (Frahm a Feinberg 2013b: 1868, 1871, 1874). Po roku 2200 pred n. l. (fáza 3) nastáva redukovanie zdrojov, zo šiestich pretrvali len blízke dva a štyri sa vytratilí, čo by mohlo súvisieť s ďalekosiahlou krízou (Frahm a Feinberg 2013b: 1866, 1867, 1874, 1876). Redukcia obsidiánových zdrojov je časovo súbežná aj s vymiznutím transkaukazskej keramiky v Urkeši (Frahm a Feinberg 2013b: 1875, 1876).

Na konci 3. tisícročia pred n. l. je v chábúrskom regióne doložený kolaps viacerých lokalít, prejavujúci sa klimatickými a socio-politickými zmenami. Na tento jav upozornila medzi prvými skupina výskumníkov pod vedením Harveyho Weissa et al. (1993) v kontexte lokality Tell Lejlán, ale i akkadského politického útvaru. V súvislosti s rokom 2200 pred n. l. upozorňujú na výrazný nárast aridity a cirkulácie vetra, čo spôsobilo zmenu klímy a zhoršenie kvality pôdy. Toto všetko potom malo viesť k dezurbanizácii v širšom regionálnom rozsahu. Klimatické zmeny a civilizачný kolaps s dopadom na severnú Mezopotámiu a akkadské impérium sa stali predmetom debát aj vo viacerých ďalších štúdiách (pozri napr. Weiss a Courty 1993; Cullen et al. 2000; Weiss 2000; Wossink 2009).

Výskum s dôrazom na klímu, vegetáciu a chov dobytky, za účelom rekonštrukcie životného prostredia v 3. až 2. tisícročí pred n. l. sa uskutočnil aj v Urkeši, z čoho vzišli viaceré zaujímavé závery (pozri Deckers et al. 2010). Kým na väčšine lokalitách je po týchto udalostiach zaznamenané prerušenie osídlenia a celkový úpadok, na iných miestach kontinuálne pokračuje. Príkladom je Tell Mózán a Tell Brák. Dôvod, prečo tieto mestá neupadli, na rozdiel od lokalít, ako napr. Tell Lejlán, Tell Bejdar či Tell Chuéra, treba podľa Petera M. M. G. Akkermansa a Glenna M. Schwartza (2003: 285–286) hľadať v ich geografickej polohe: situovanie Urkeša v najsevernejšej časti chábúrskeho regiónu naznačuje jeho kontrolu obchodných tepien s meďou vo východnej Anatólii, odkiaľ z vysočín podľa všetkého prichádzala aj churritská populácia smerom na juh. Lokalita Tell Brák sa zase nachádzala na juhu chábúrskej planiny a mohla tak byť spojnicou s južnou Mezopotámiou.

3.8 Terru a Haziran

Poslední doložení vládcovia z Urkeša sú Terru a Haziran, ktorí boli pri moci v 18. stor. pred n. l. ako vazali panovníka Zimrí-Lima (1782–1759 pred n. l.), vládcu Mari. V archívoch Mari sa našli listy od obidvoch vazalov dokazujúce nespokojnosť obyvateľov Urkeša s cudzou vládou (Kelly-Buccellati 2004: 69; 2005b: 34; Buccellati a Kelly-Buccellati 2007: 146).⁴⁷ Terru a Haziran používali, rovnako ako Ann-atal a Enidaguov pán, titul LU. Haziran je jednoznačne amorejské meno, zatiaľ čo Terru je možno amorejského pôvodu, ale určite nie je churritské (Kelly-Buccellati 2004: 69, pozn. 15).⁴⁸ Amorejský etnický prvok sa teda presadil v Urkeši na elitnej úrovni, čo dosvedčuje minimálne jedno panovnícke meno. Otázkou zostáva, do akej miery tu boli Amorejci prítomní medzi bežným obyvateľstvom. Z konca staroakkadskej dynastie nie sú v onomastických dátach doložené žiadne amorejské mená, čo môže znamenať, že sa tu tento lingvistický prvok ani nenachádzal (Milano et al. 1991: 7). Ak tomu tak bolo, ich vplyv v tomto období ešte nezasiahol severochábúrsky región. Na druhej strane, nie je možné vytvárať definitívne závery o etnickom zložení len na základe obmedzeného počtu osobných mien. Walther Sallaberger (2007: 446, 450) naznačil, že medzi staroakkadským obdobím a obdobím Ur III bola chábúrska mestská a agrárna sféra záležitosťou Churritov, zatiaľ čo pláne boli obývané najmä Amorejcami venujúcimi sa pastierstvu. Zmienka o obidvoch marijských vazaloch každopádne naznačuje stratu politickej autonómie, i keď „churritské povedomie“ sa určite úplne nevytratilo.

Veľmi stručné zmienky o Urkeši sa potom nachádzajú i v ďalších niekoľkých textoch svedčiacich o geopolitickom vplyve Mari, prípadne v spojení s lokalitami Tell Čagar Bázár a Tell Lejlán (pozri Buccellati a Kelly-Buccellati 1988: 34–35).

3.9 Postupný úpadok mesta

Od začiatku 2. tisícročia pred n. l. prešiel postupne Urkeš značnými zmenami. Z geopolitického hľadiska zohrával v chábúrskej oblasti len málo významnú úlohu (Buccellati 1998: 31). Z chábúrskeho a mitanského obdobia sú ešte na území Tell Mózánu známky po osídlení, ale rozloha mesta sa znižuje, čo sa prejavuje aj v jeho demografickom vývoji, pričom sú v tejto súvislosti badateľné izolované známky osídlenia. Je veľmi pravdepodobné, že v tejto fáze bolo mesto Urkeš pod kontrolou vládcov Mitanni, keďže chábúrska oblasť je považovaná za ich centrum.

47 Konkrétnejšie k udalostiam počas ich pôsobenia pozri <<http://www.urkesh.org/abstracts/913Kuppe.htm>>.

48 Všetky predošlé známe mená urkešských panovníkov, s výnimkou Išar-kínuma, sú jednoznačne churritského pôvodu.

Mitanské obdobie je tým finálnym obdobím, kedy je lokalita osídlená. Jeho posledná vrstva je už poznačená eróziou. Buccellati a Kellyová-Buccellatiová (2005: 44; pozri tiež Buccellati 2013: 90) sa domnievajú, že dôvod, prečo mesto kontinuálne nenadviazalo na postmitanskú dobu, je religiózneho charakteru: churritské náboženstvo bolo odlišné od mezopotámskeho a keď prešlo mitanské územie pod kontrolu Asýrie, tá sa neprezentovala len politickým a militaristickým imperializmom, ale aj kultúrnym. Asýrska religiózna ideológia nedokázala absorbovať churritskú koncepciu a Urkeš už nemal priaznivcov pre svoje rituály. Predložené tvrdenie považujem za príliš redukcionistické, i keď nie je možné vylúčiť, že odlišný kultúrny aspekt mohol zohrať svoju úlohu pri postupnom úpadku mesta. No predsa je nutné vziať do úvahy aj iné faktory, majúce zásadný vplyv na zmeny (napr. politické, ekonomické, zmena obchodných ciest a pod.). Problém spočíva v absencii relevantných prameňov, ktoré by tieto procesy mohli objasniť. Rozdielnosť asýrskej a urkešskej religiozity nie je dostatočným vysvetlením, čoho dôkazom sú i mnohé akkadské vplyvy (okrem iného religiózne) doložené z lokality Tell Mózán. Religiózny koncept v Urkeši preto nebol rezistentný voči vonkajším vplyvom, práve naopak, badateľná je v tomto smere symbióza.

Mesto bolo opustené okolo roku 1300 pred n. l. a už nikdy nebolo opätovne osídlené. Zachovala sa tak kohézia mesta v rámci urbanistického plánu, na rozdiel od iných lokalít z rovnakého obdobia (Buccellati a Kelly-Buccellati 2007: 141). Zostáva len konštatovať, že Urkeš bol do posledných storočí svojej existencie sakrálnym centrom (Buccellati a Kelly-Buccellati 2005: 44). Možno mal funkciu oficiálnej svätyne mitanských panovníkov, čo by mohlo vyplývať z jeho polohy medzi dvoma dôležitými mestami, Vaššukanni na západe a Ta'idu na východe (Buccellati a Kelly-Buccellati 2014: 445). Dokladom významnosti Urkeša sú churritské mytologické texty z druhej polovice 2. tisícročia pred n. l., kde figuruje ako sídlo churritského boha Kumarbiho (pozri nižšie).